

De volksziekte, welke in het jaar 1826 te Groningen geheerscht heeft / [Gerbrand Bakker].

Contributors

Bakker, G. 1771-1828.

Publication/Creation

Groningen : W. van Boekeren, 1827.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/sjgyv2sz>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.



Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

n. 7 1827

DE VOLKSZIEKTE,

WELKE IN HET JAAR 1826

TE GRONINGEN

GEHEERSCHT HEEFT,

EN HET KORT BESCHREVEN

DOOR

G. BAKKER,

Professor in de Geneeskunde.

12010/B

14. 5. 171

DE VOLKSZIEKTE

T E

GRONINGEN.



Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Wellcome Library

DE VOLKSZIEKTE,

WELKE IN HET JAAR 1826

TE GRONINGEN

GEHEERSCHT HEEFT,

IN HET KORT BESCHREVEN

DOOR

G. BAKKER,

Professor in de Geneeskunde.

Wanneer schadelijke dampen, bij geval in menigte te zamengekomen, de lucht besmet hebben, dan worden daardoor ziekten veroorzaakt: want al het geweld van besmettelijke kwalen komt tot ons, gelijk de wolken en onweersbuijen, van boven door de Lucht; of de kwaadaardige dampen, in de Aarde ontstaan, stijgen naar omhoog, als de hitte der Zon in haar is doorgedrongen, nadat zij door ontijdige regens was bevochtigd, en brengen op deze wijze verrotting en bederving voort.

LUCRETIVS CARUS, van het Heelal

Vide Boek, Vers 1095.

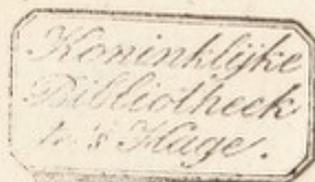
*

TE GRONINGEN

Bij W. VAN BOEKEREN

1 8 2 7.

Alwaar ook deze beschrijving in het Latijn, door denzelfden Autheur vervaardigd, wordt uitgegeven.



DE VORLESINGEN

WILHELM VON BIERING

AN DER UNIVERSITÄT ZÜRICH

GEHEILT VON DER UNIVERSITÄT ZÜRICH

IN VERBAND MIT DER UNIVERSITÄT ZÜRICH

1882

G. B. A. K. E. R.

Verlag von G. B. A. K. E. R.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.



INHOUD

D E R

A F D E E L I N G E N.

bladz.

§ 1.

Oorsprong en doel dezer beschrijving. 1

§ 2.

Algemeene beschouwing van den bodem
en de luchtgesteldheid van ons Vader-
land. 6

§ 3.

Over de ligging en de gesteldheid van het
Land en de Stad Groningen. 10

§ 4.

I N H O U D.

bladz.

§ 4.

Over het begin, den voortgang en de
doodelijkheid der ziekte in onderschei-
dene deelen dezer Provincie. 14

§ 5.

Beschouwing der Epidemie, zoo als de-
zelve was binnen de Stad. 17

§ 6.

Onderzoek aangaande de natuur der ziekte. 22

§ 7.

Gevolgen der ziekte. 24

§ 8.

Over hetgene het onderzoek der Lijken
geleerd heeft. 30

§ 9.

Onderzoek aangaande den besmettelijken
aard der ziekte. 36

§ 10.

I N H O U D.

bladz,

§ 10.

Beschouwing van de algemeene oorzaken
dezer ziekte. 41

§ 11.

Meer beknopt overzicht der algemeene oor-
zaken, 47

§ 12.

Over de oorzaken, waarom de Stad hevi-
ger en langduriger door de ziekte is
aangedaan. 50

§ 13.

Vervolg, 55

§ 14.

Over het gevaar van het terugkeeren der
Epidemie. 59

§ 15.

Over de Voorbehoedings - en Geneesmid-
delen der Epidemie. 64



1844

§ 10

Bestimmung der allgemeinen Eigenschaften
des Körpers 10

§ 11

Man bestimme die allgemeine
Eigenschaft des Körpers 11

§ 12

Der Körper, welcher die
Eigenschaft hat, die
Eigenschaft 12

§ 13

Der Körper, welcher die
Eigenschaft 13

§ 14

Der Körper, welcher die
Eigenschaft 14

§ 15

Der Körper, welcher die
Eigenschaft 15

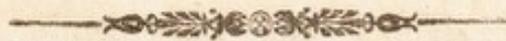
§ 16

DE VOLKSZIEKTE

T E

G R O N I N G E N,

in het Jaar 1826.



§ 1.

Oorsprong en doel dezer beschrijving.

De Geschiedenis der algemeen heerschende ziekten is voor elk Geneeskundigen gewis van het hoogste nut: de verschijnselen immers, welke bij bijzondere zieken voorkomen, laten niet zelden iets duisters en twijfelachtigs over, waardoor men niet met zekerheid altijd bepalen kan, of deze ziekten afkomstig zijn van uitwendige, hoewel niet algemeen werkende, oorzaken, dan of en in hoe verre dezelve hare aanleiding vinden in eene bijzondere leefwijze, in

A

het

het temperament, in zeden en gewoonten, in het een of ander voorgevallene, of wat het ook zijn moge waardoor de eene mensch zich van den anderen onderscheidt.

Ook in het beloop der bijzondere ziekten, laat zich niet gemakkelijker bepalen, welke toevallen van eenen kritischen aard zijn en welke daarentegen niets goeds te weeg brengen, wat de Natuur tot herstelling toegebracht heeft en wat wij aan de Geneeskunst te danken hebben: bij alle gelegenheden immers, waar het op 's menschen leven en gezondheid aankomt, is het behoud van deze de eerste, en de uitbreiding zijner wetenschap slechts een bijkomende pligt van den Geneeskundigen, en in dien zin mag men, met Hippokrates, de proefnemingen moeilijk en het oordeelen gevaarlijk noemen.

In eene epidemische gesteldheid daarentegen vereenigen zich de lichtstralen uit de verschillende zieken in één brandpunt, en verspreiden daardoor zoo veel klaarheid, dat vreemdsoortige en toevallig bijkomende verschijnselen zonder moeite kunnen onderscheiden worden van andere, welke van den eigenen aard der ziekte onafscheidbaar zijn; dus wordt, door de zorgvuldige vergelijking van alle teekenen, de natuur der epidemie in het helderst licht gesteld, zoodanig, dat er ook in het aanwenden der geneeswijze nauwelijks iets duisters of onzekers overig blijft.

Nog-

Nogtans is het in allen deele niet genoegzaam slechts eenige weinige voorbeelden van volksziekten te kennen: want gelijk in den onmeetbaren rijkdom der georganizeerde Natuur nauwelijks eenig voorwerp aan een ander gelijk is, zoo moeten ook de ziekten onderling noodzakelijk verschillen, naar gelang der oorzaken waaruit zij ontstaan; het zij deze opklimmen uit de ingewanden der Aarde of door den invloed der Hemellichten bewerkt, of in de op duizenderlei wijze veranderlijke gesteldheid van den Dampkring haren oorsprong hebben.

Maar boven andere verdient de hier beschrevene ziekte elks oplettendheid te bepalen: want in de eerste plaats heeft, bij menschen geheugen, in de Stad noch op het Land, er geene bestaan van eene zoo algemeene en tevens zoo zware uitwerking; daarbij overtreft zij anderen door het zonderlinge en schijnbaar tegenstrijdige in derzelver natuur. Zij is namelijk geene voorjaarsziekte en kan evenmin onder de herfstepidemien gerekend worden; van het begin tot het einde volgt zij den loop eener afgaande koorts of is ten minste van dezen aard; met eene ongewone en als terugwerkende beweging gaat zij in eene meer zuiver afloopen- de koorts over, zonder nogtans daardoor goed- aardiger te worden; onder de buitengewoon kwaadaardige geheel niet te rekenen, noch zelfs besmettelijk, was zij echter voor velen doode-
A 2
lijk;

lijk; zij duurde zoo veel maanden, als andere ziekten gemeenlijk weken; eindelijk heeft zij hare woede voornamelijk uitgebreid over eene Stad, welke bijna boven andere den roem van gezondheid verkregen had.

Dat derhalve eene beschrijving van deze ziekte overeenkomstig zal zijn met het verlangen en de verwachting van vele, zoo in- als buitenlandsche Geneeskundigen, is mij deels gebleken en laat zich overigens vermoeden. De reden echter, waarom ik geoordeeld heb zelve deze zaak te moeten ondernemen, was hierin gelegen, dat van al de genen, welke deze zieken behandelden, er wel naauwelijks iemand zijn zal, die daartoe zoo veel tijdruimte heeft: want de groote werkzaamheden der praktijk hielden mij alleen bezig in de maanden September en October; welke wel slechts een gedeelte uitmaken van den tijd der Epidemie, echter van dat tijdperk, waarin de hevigheid der ziekte ten hoogsten top geklommen was.

Mijn oogmerk is uit de Geschiedenis dezer epidemie op te geven het gene ik zelve gezien heb, en daar bij te voegen mijne gedachten aangaande den aard der ziekte, derzelver oorzaken en wat overigens daartoe betrekking heeft; wat verder betreft den eersten aanvang der ziekte, haren gang in andere streken van ons Vaderland, en het gene de inwendige beschouwing der lijken geleerd heeft, van deze

mij

zij van elders bekend gewordenen omstandigheden, zal ik zoo veel aanhalen, als ter opheldering der zaak zelve zal vereischt worden.

Bij dit alles echter is mijn wensch en verlangen, dat zoodanige Geneeskundigen, als door meerdere ondervinding of door vereende beschouwing, in de kennis dezer ziekte een helderder doorzicht verkregen hebben, voor de gebreken, welke in mijne beoordeeling of zelfs in de waarneming mogen ingeslopen zijn, ten eenigen tijd iets beters mogen in de plaats stellen: want indien men al moge aannemen dat, bij zulk eene overgroote menigte van zieken, en in een zoo verwarden en bijkans wanhopigen staat van zaken, een enkel mensch in staat zij om eene geheele en aan alle zijden volledige Geschiedenis dezer Epidemie te schrijven, zoo ligt dit echter buiten mijnen kring, en moet ik, met Sijdenham (de morbis epidem. aan het einde van het 5de Hoofdst.), « mij vergenoegen met mijne pogingen op dit eene punt aan te wenden, dat ik verhaale hoe de zaak zich onlangs heeft toegedragen, in zoo ver namelijk deze landstreek betreft, en de Stad waarin wij wonen; dat ik het mijne, hoe dit dan ook zijn moge, bijdrage, om zoodanig een werk te beginnen, »

*Algemeene beschouwing van den bodem en
de luchtgesteldheid van ons Vaderland.*

Wanneer iemand dit land, dat der zeven Provinciën namelijk, waaruit het voormaals bestond, in aanmerking neemt, met betrekking tot deszelfs ligging op de stranden der Noordzee zoo wel als van derzelyer binnenlandschen boezem, en aan de uitmonding van rivieren, veel uitgebreider dan de rivieren zelve, benevens de zeer aanzienlijke hoeveelheid van meren en naar alle kanten zich uitbreidende grachten en kanalen; wanneer hij bij zulk eene menigte water eene lucht voegt, gedurende een groot gedeelte van het jaar, onvermijdelijk bezwangerd met damp en nevel, uit deze wijde watervlakte oprijzende, en zelfs in het midden van den zomer door den noordenwind niet zelden in een oogenblik aangevoerd, zoo zoude hij nauwelijks gelooven, dat zulk eene menigte van menschen, in zulk een klein bestek verzameld, eene genoegzaam ongestoorde gezondheid genieten en hun leven tot het door de Natuur gestelde tijdperk zouden kunnen voortzetten. Des niettemin is het uit de

Ge-

Geschiedenis genoegzaam bekend, dat bij onze Landgenooten de volksziekten noch menigvuldiger noch heviger zijn, en ook geene meerdere sterfte veroorzaken dan in zeer vele andere landen.

Deze omstandigheden zouden echter nog gunstiger moeten zijn, indien bij den waterigen dampkring, de afwisselende luchtgesteldheid en andere, aan dit land bijzonder eigene, schadelijke uitwerkingen, de bodem zelve in onderscheidene streken meer bestendig ware, en bij gelegenheid van door ijs verstopte rivieren, of door geweldigen storm en zeevloed, de dijken niet maar al te dikwijls verbroken en de lage landen overstroomd wierden; waarvan het gevolg is dat met dien geweldigen toevloed van water de koude vermeerderd wordt, en beide oorzaken niet weinig medewerken om onze gewone volksziekten in stand te houden of te doen toenemen.

Des niettegenstaande houden wij de koude, ook zelfs wanneer dezelve met vochtige lucht vereenigd is, niet voor de eenigste oorzaak onzer ziekten: dewijl het langen tijd en door de algemeene ondervinding bekend is, dat wij zeer veel meer te lijden hebben, wanneer het vocht van den dampkring zich vereenigt met eene buitengewone hitte; en dit is niet vreemd, bijaldien wij in aanmerking nemen, dat gedurende den tijd dat de enkele,

zuivere waterdampen zich in de lucht verspreiden, in de eerste plaats de vochtige koude lucht spoedig vervangen wordt door vochtige warmte, waar door daaraan ongewone menschen tot ongewone ziekten voorbereid en aangezet worden; vervolgens komt, na het uitdroogen van den grond, bij deze voorbereiding of bij de reeds begonnen ziekte, eene nieuwe oorzaak, eene eigenaardige giftstof namelijk, waardoor in het algemeen eene andere soort van ziekte voortgebracht wordt, dan de door belette huiduitwaseming ontstane gal- of zinkingkoortsen, van welken aard de aan ons land gemeenlijk eigene en dikwijls terugkeerende epidemien zijn.

Het behoort tot ons oogmerk de natuur, of voor het minst den oorsprong, van deze smetstof na te speuren.

Sommige Geneeskundigen schrijven deze eigenaardig nadeelige uitwerking, boven alles en bijzonder boven den zandgrond, toe aan de uitdamping der klei- of aluinaarde. En het ontbreekt ook niet aan voorbeelden, dat de zware, vaste kleigrond, zoodanig als zij op onze vruchtbaarste landen gevonden wordt, na sterk uitgedroogd geweest te zijn, door de hitte der zon in diepe spleten scheurt, uit welke, voor den landarbeider openbaar nadeelige, dampen zijn gerezen. Maar zeer veel moet er wel ten laste der klei komen, wanneer zij
al-

alleen met zandgronden vergelcken wordt: want behalve dat het zand, zoo veel mogelijk ook doorweekt, door deszelfs losheid het water ligt laat doorzakken, en het gene er overig blijft, door de zonnewarmte en uitdroogende winden spoedig wordt opgenomen, moet men niet uit het oog verliezen, dat onze geheele ondervinding in dezen, het zij met betrekking tot de enkele waterdampen of tot eene bijzondere giftstof, voor ver het grootste gedeelte op kleigrond rust. Want vooreerst bestaat de bodem der Noordzee bij de uitwatering der rivieren uit zulk eene stof; deze bodem ligt, bijzonder gedurende den zomertijd, bij ebbe niet zelden gedeeltelijk bloot; zoodanig echter dat het water, hetzij door den vloed of wel door stormwind opgezetz, denzelven telkens weder overspoelt en op deze wijze voor volkomene droogheid bewaart. Evenwel zal eene langdurige en herhaalde uitdamping uit zulk eenen grond wel iets kunnen toebrengen tot het opwekken van eene op sommige plaatsen landeigene of dikwijls heerschende ziekte, van eene het zij galachtige of meer kwaadaardige (tyfeuse) natuur, en niet zelden ook afloopende koorts.

Ten anderen is een gedeelte van dit Land blootgesteld om van tijd tot tijd door de rivieren, en somtijds ook door het zeewater overstelpt te worden, waarvan wij in het begin van het afgelopen jaar een zeer nieuw en droevig voorbeeld gehad hebben.

Van zulk een' vloed blijven de zandgronden, als hooger gelegen, bevrijd, de klei daarentegen loopt onder; daarop volgen zomer- en herfstziekten, welke zoo zekere en noodzakelijke uitwerkselen zijn van eene buitengewoon vochtige lucht, vooral wanneer avondkoude daarbij komt, dat zij zich, alleen uit de oorzaken, bijna te voren laten aankondigen.

Eindelijk wordt, door indijken en uitmalen, de bodem der meren, welke al weder kleiaarde is, niet zelden veranderd in het vruchtbaarste land, en in onze Provincie voornamelijk, zijn zeer uitgebreide streken lands, uit zee en rivieren aangespoeld, door dit middel aan het geweld der wateren ontrukkt, en worden zulks nog bij voortduring. Dat des niettegenstaande de kleidampen alleen niet te beschuldigen zijn, zal, indien mij niet bedrieg, door deze geschiedenis bewezen worden.

§ 3.

*Over de ligging en de gesteldheid van
het Land en de Stad Groningen.*

Het grootste deel van deze Provincie, in zoo ver hetzelfde beperkt wordt door de rivier de
Hun-

Hunse, den mond van de Eems, verder door de zee en de kanalen, welke van de Stad oostwaarts loopen naar Delfzijl, en in eene tegengestelde rigting naar de Vriesche grenzen, hebben met weinige uitzondering eenen kleibodem. De landstreken daarentegen, welke gelegen zijn tusschen Vriesland en het westelijk gedeelte van Drenthe, bestaan uit leemachtig zand, en de grond van het overige, zuid- en oostwaarts van de Stad gelegene, gedeelte, met uitzondering van de zeer vruchtbare landerijen nabij den Dollard, is zand en veen-aarde.

Deze nabuurschap van de zee, vooral daar zij het Noorderdeel der Provincie bespoelt, en de ligging, welke het land van Groningen heeft aan de noordelijke grenzen van Nederland, brengen veel toe ter verklaring van de koude luchtsgesteldheid dezer Provincie boven de andere: want de oppervlakte der meren is hier niet zeer groot, en hoewel sommige landen, bijzonder rondom de Stad, gedurende den winter onder water blijven, zijn er echter, behalve omstreeks de Munstersche grenzen, zeer weinig waarlijk moerassige gronden.

De Stad heeft met de Provincie dit gemeen, dat dezelve op een' grond gelegen is, deels uit klei, deels uit zand bestaande. Voor bijna de helft namelijk beslaat zij het einde van dien eenigzins verhevenen landrug, tusschen de rivieren de Aa en de Hunse, een deel van het zeer
ver

ver zich uitbreidend gebergte, bekend onder den naam van Hundsruck; welke, in deze landstreek behalve allerlei soort van steenen, eenen zeer rijken voorraad bevat van versteende dieren der Voorwereld. Van even buiten het noorderdeel der Stad, alwaar deze heuvel zich langzaam eindigt, gaat hij naar het zuiden bijna regtlijnig door eenige straten, en rijst vervolgens gaande weg naar de hoogste plaatsen van het naburig Drenthe; waarvan het gevolg is, dat de Groningers beroofd zijn van de teruggekaatste zonnestrallen, welke de zuidelijke streken van Drenthe en Overijssel, van de tegenoverliggende zijde dezer afhelling, ontvangen; deze landsgesteldheid derhalve kan beschouwd worden, als een bijvoegsel tot de straks genoemde oorzaken van onze koudere luchtstreek, waardoor de winter langer wordt en tevens harder, met dien van andere deelen onzes Vaderlands vergeleken.

Het is er nogtans zoo ver af, dat deze omstandigheden iets zouden onttrekken aan de gezonde gesteldheid van deze Stad, dat zij eerder onder de bewaringsmiddelen van dezelve verdienen gerekend te worden. Immers eene vochtige lucht met koude, gelijk in deze landen menigvuldig is, verstoort de huidwerking niet zoo gemakkelijk bij daaraan gewone, gezonde en welgevoede menschen; vooral wanneer zij, hetgene de hoofdzaak is, naar de wijze van hunne eigene en niet van warmer
lucht-

luchtstreken gekleed zijn. Daarbij heeft de koude hare grenzen, buiten welke zij niet gaan kan zonder vriezend te worden, als wanneer de vochtige lucht met hare nadeelen tevens ophoudt.

Geijk de levenswijze, ten gevolge zoo van verschillenden nooddwang als van de algemeene volksondervinding, met het klimaat nooit geheel en al buiten overeenstemming is, zoo gebruiken wij hier een eenigzins steviger voedsel, kleeden ons warmer en hebben den vuurhaard, zoo veel noodig is, altijd gereed en uitnemend wel verzorgd.

Deze gezondheidsstaat der Stad wordt bevestigd door het aanzienlijk groot aantal menschen, welke eenen hoogen ouderdom bereiken; gelijk ook het sterke ligchaamsgestel en de frissche gelaatskleur een temperament aanduiden, van het zeer aandoenlijke en bijzonder van het zenuwachtige, verwijderd, en derhalve een deel uitmakende van het temperament der Bataven; hetwelk, hoewel door de Buitenlanders te algemeen en niet zeer gelukkig doorgaans Flegmatisch genoemd, in de zeven voormalige Provinciën veel meer onderling verschilt, dan een onervarene uit het klein bestek des lands zoude mogen besluiten.

Maar hetgene, waardoor deze stad van de overige, bijzonder in de Provincie Holland, meer afwijkt, is mij altijd voorgekomen die landeigene gesteldheid te zijn, welke haar meer
be-

bevrijd doet zijn van Engelsche en van Klier- of Scrofelziekte; daarentegen worden ontsteekingen eenigzins menigvuldiger waargenomen, bijzonder ook de Stikzinking of Croup der kinderen, welke overigens in ons Land niet zeer gewoon is.

Het voornaamste bewijs echter voor de gezondheid der Stad kan genomen worden uit de mindere hoeveelheid van zware volksziekten: immers wanneer wij in dit opzigt onze tegenwoordige epidemie met voorgaande wilden vergelijken, zouden wij moeten opklimmen tot het jaar 1779, wanneer zeer vele streken van ons Vaderland hevig zijn aangedaan geworden. De Persloop echter, het meest algemeen en tevens meest verderfelijk toeval dier ziekte, was in Groningen, gelijk mede in weinige andere Steden, zeer aanmerkelijk minder.

§ 4.

Over het begin, den voortgang en de doodelijkheid der ziekte in onderscheidene deelen dezer Provincie.

Gedurende de lente tot aan de nachtevening was op het land alles genoegzaam gezond, behal-

halve eene ziekte van eenen eenigzins tyfeusen aard in het dorp Warfum, aan de noordelijke grenzen der Provincie; deze was echter niet zwaar, en uit de armoedige leefwijze der bewoners niet moeilijk te verklaren. Op andere plaatsen, als Zijldijk, het Zand, Godlinse en de Zee-rijp heerschte te gelijker tijd eene goedaardige Roodvonk.

Met het begin van Julij, stierven te Middelseum, Warfum, Kantens en ommestrecken eenige kinderen aan Kinkloest. Maar gedurende de laatste helft dier maand is het aantal zieken, door één Geneeskundigen te behandelen, van 50 tot 250 vermeerderd (*).

Omstreeks denzelfden tijd vertoonde zich ook de ziekte in het distrikt Appingedam, en te gelijk in het noordelijk gedeelte van het Hunsingo kwartier, zonder dat nogtans de nabijgelegene streken van het Fivelgo kwartier bevrijd bleven; van daar scheen dezelve eene zuidwestelijke strekking te volgen, en op deze wijze, ofschoon met zeer ongelijke hevigheid, zich over de Provincie te verspreiden.

Het volgende verdient uit dit bericht eene meer bijzondere opmerking.

Voor-

(*) Deze Geschiedenis der ziekte op het Land, hebben wij te danken aan den Heer E. Wichers, Doctor in de Genees- en Vroedkunde te Middelseum; welke dezelve mij op mijn verzoek met de meeste vriendelijkheid heeft medegedeeld.

Voorreerst, dat Kantens en bijgelegene dorpen de overige in het getal van dooden zeer te boven gingen: zoo dat in deze, met name Stitswert, Zandweer en Eppenhuisen $\frac{1}{25}$ deel der inwoners gestorven is; doch nog grooter was de verwoesting in het distrikt Appingedam, alwaar alleen te Wirdum $\frac{1}{8}$ deel der menschen is omgekomen.

Ten anderen, dat uit de beide genoemde noordelijke kwartieren der Provincie van de ziekte het minst geleden hebben

a.) De dorpen Garsthuizen, Stedum, Middelmstum, Onderdendam, niet tegenstaande er in de laatstgenoemde plaats, die slechts $\frac{1}{38}$ deel harer inwoners verloren heeft, een volslagen gebrek aan drinkbaar water was.

b.) Het westelijk gedeelte van het Hunsingo-Kwartier, bekend onder den naam van de Marne.

c.) De het naast aan zee gelegene plaatsen: zoo dat de bewoners van de dorpen en polders der geheele zeekust later en tevens zachter zijn aangetast: daartoe behooren Ulrum, Vierhuizen, Hornhuizen, de Noordpolder, de Uithuister en Medenster Uiterdijkslanden, van de Zoutkamp af tot aan Delfzijl, welke vesting zelve evenwel daaronder niet dient begrepen te worden.

Uit dit alles is derhalve blijkbaar, dat de ziekte hare voornaamste zitplaats had in het

noor-

noorderdeel der Provincie, en aldaar met de meeste hevigheid gewoed heeft in de streek, welke omtrent het midden houdt tusschen de stad en het zeestrand, of van de zee tot op eenen afstand van bijna 15,0 Nederlandsche mijlen.

§ 5.

*Beschouwing der Epidemie, zoo als
dezelve was binnen de Stad.*

De goedaardige anderendaagsche koorts, hier en daar afgewisseld met derdendaagsche, bleef met weinig verandering in de eerste maanden van dit jaar voortduren, op gelijke wijze als zij zich vertoond had in den herfst van het voorgaande. Ook werd de sterfte niet meerder vóór het begin van Junij, wanneer een, de kinderen meest aangrijpende, en voor hen niet zelden doodelijke buikloop zich begon te openbaren. Intusschen bleef de epidemische koorts haren gang behouden, en nam omstreeks half Julij toe, onder het voorkomen van eene galachtige of voor het minst gastrische (uit den

onderbuik ontstaande) ziekte, met hoofdpijn, somtijds ook zeer hevig.

Alhoewel de ziekte nu het voorkomen had aangenomen van eene aanhoudende, alleen door verheffing veranderende koorts (*continua remittens*), of bij sommigen van eene koorts uit aanhoudende en afloopende zamengesteld (*hemitritaeus*); leerde echter de bepaalde periodische afwisseling, en nog meer de werking der geneesmiddelen, dat dezelve eene verborgene afloopende was, of ten minste onder het gebied der afloopende koortsen behoorde.

De buikloop nu veel verminderd zijnde, bleef de ziekte onder dezelfde gedaante zonder verandering eene maand lang genoegzaam in denzelfden staat; wanneer dezelve, omstreeks het laatst van Augustus, het voorkomen begon te verkrijgen van eene meer zuiver tusschenpoozende koorts, over het geheel den loop houdende van enkele of verdubbelde anderendaagsche. Wel verre echter dat met deze veranderde gedaante te gelijk hare natuur verbeterd wierd, nemen wij van dit tijdperk af de grootste sterfte waar, welke omtrent twee maanden op dezelfde hoogte gebleven is; doch voornamelijk het gevolg was van het aanmerkelijk vermeerderd aantal zieken, waartoe weder andere bijkomende oorzaken medewerkten, waarover vervolgens.

Zie hier het beeld der ziekte, zoo als dezelve was in het hevigste der Epidemie. De

De koorts valt gemeenlijk spoedig en onverwacht aan, met eene kortstondige niet hevige koude; de pols niet zeer snel; pijn in het hoofd, in den rug en de ledematen, bijzonder de beenen; eene slijmige tong; niet zelden braking, bij sommigen in het begin van den aanval, bij anderen tegen het einde, doorgaans galachtig. Hoewel de Natuur zich langs dien weg van de overvloedige gal ontlaste, zoude men zich echter bedriegen, wanneer men de Natuur in dezen door de kunst wilde navolgen. Ook purgeermiddelen waren geheel niet dienstig, tenzij misschien van de allerzachtste, indien de ontlasting al te traag ware. Zeer gelukkig daarentegen slaagden de geneesmiddelen uit Vlier, Azijn, azijnzure of zoutzure Ammoniac, met Valeriaan wortel, Kamfer, zachte Opiaten, Hoffmans druppels en dergelijke de uitwaseming onderhoudende en tevens opwekkende middelen. Deze waren te gelijk dienstig tegen den loop, waartoe ook in dezen tijd de zieken nog steeds overhielden; bij kinderen bijzonder, nu en dan overgaande in persloop, welke echter niet met hevige persingen vergezeld was, en meestal door krachttuitputting doodelijk werd. Velen nogtans gebruikten deze middelen zonder vrucht, tot dat zij door het nemen van Zwavelzuur-kina loogzout (*Sulphas chininae*) terstond hersteld wierden, met achterlating echter van eene buitengewone zwakheid,

heid, ook bij hen, welke slechts twee of drie koortsaanvallen hadden doorgestaan.

Het is moeilijk te beslissen, of deze zachtere koorts zelve daarna overgaat in eene meer kwaadaardige of gevaarlijke, dan of de laatste van de eerste reeds van het eerste oogenblik eene onderscheidene Natuur heeft: want bij het begin van den aanval schenen de toevallen vrij gelijk te zijn; alleenlijk, bij goede ervaring en oplettendheid, liet zich in de pols van sommigen iets vreemds ontdekken, hetwelk een' duistereren staat van spanning of krampige gesteldheid aanduidde, welke dan ook door het geheel tijdperk van ontspanning of zweet bijbleef. Zulk eene koorts ging veelal over in eene, niet zelden verraderlijke, verdubbelde anderendaagsche, met pijn in de lenden; het hevigste toeval echter was eene steekende pijn in het voorhoofd, bijzonder tusschen de beide slapen, door neusbloeding nu en dan verligt; maar noch deze pijnen, noch de verdubbeling der koortsperiode waren zekere teekenen van te vrezen gevaar. Waarschijnlijk was deze bijzondere omstandigheid minder eigen aan de natuur der ziekte, dan aan het individueel gestel van den lijder.

Dewijl dan de staat van zaken in de voorspelling altijd onzeker was, en derhalve niet konde gerekend worden zonder gevaar te zijn, bestond de beste, zoo niet de eenigst veilige, geneeswijze in
de

de koorts door hulp van het Kinazout terstond te doen ophouden; dit middel moest echter niet met al te spaarzame hand gegeven worden, maar in eene, aan het gevaar der koorts geëvenredigde, hoeveelheid van omtrent 15-25 greinen in den tusschentijd van twee aanvallen. Deze genezing gelukte bijna altijd, zoodanig nogtans dat, wanneer de tijdruimte niet genoegzaam was, de volgende aanval wel eens wederkwam met eene bijzondere, echter niet gevaarlijke benaauwdheid.

Maar wanneer de koorts aan zich zelve overgelaten of verkeerdelijk behandeld werd met purgeermiddelen of bloedontlastingen, (met uitzondering echter somtijds van weinige bloedzuigers aan het hoofd of den hals gelegd) of met eene andere verzwakkende geneeswijze, dan werd eene volgende aanval niet zelden doodelijk, hetzij door beroerte of slaapzucht, ook met bijvoeging van loop, persloop, ijlhoofdigheid en een zeer snel verlies van krachten; ten zij de koorts, doch niet met beteren uitslag, alvorens in eene aanhoudende of gemengde (*hemitritaeus*) veranderde.

*Onderzoek aangaande de
natuur der ziekte.*

Tot de bijzonderheden van onze epidemie behoort dat, met uitzondering van eenige goedaardige Mazelen, dezelve zeer weinig vreemdsoortige of tusschenkomende ziekten gehad heeft; ook zelfs was een veranderd beloop of periode der koorts vrij ongewoon; en wanneer wij het anderendaagsche of hoofdtijdperk veranderd zagen in dat van eene aanhoudende of gemengde koorts, is er echter, ten minste in de bijzondere praktijk, zelden waargenomen dat de ziekte neiging had om eenen tyfeusen aard aan te nemen. De reden hiervan moet echter niet gezocht worden in het gebruik van het eigenaardig koortsverdrijvend geneesmiddel, in welks bezit wij ons thans mogen verblijden: want hoewel van dit middel eene zulke geweldige hoeveelheid gebruikt is, als wel nooit aan eenig ander in eenige epidemie is te beurt gevallen, bleven er toch duizende zieken over, wier ziekte reeds op het hoogst geklommen of met den dood geëindigd was, alvorens zij zich van eenen Arts of geneesmiddel hadden kunnen bedienen; desniettegenstaande hadden deze zieken, zoo vele ik ten minste gezien heb, zel-

zelden tyfeuse zenuw- en veel minder rot-koorts; ten zij men deze namen uitstrekken wilde tot een, door gebrek of door de werking der ziekte veroorzaakt, verlies van krachten; welke door vleeschnat en vervolgens door meer vaste spijs, door wijn of andere hartsterkende geneesmiddelen, in weinige dagen op eene zeer in het oog vallende wijze hersteld werden, terwijl zij, die reeds tot het uiterste gebragt waren, gemeenlijk stierven aan uitputting.

Bij deze allen was het middel tot levensbehoud de koorts te breken, of de krachten door eene opwekkende behandeling te ondersteunen. Hierom heeft er ook maar weinig kunnen verzameld worden over de ware krisis der ziekte: in hoe verre, bij voorbeeld, daartoe behoorde het langdurig somwijlen zeer overvloedig Zweeten, nu algemeen, dan weder alleen over het hoofd, ook dan wanneer hetzelfde geheel ontbloot was. Dus ook omtrent den Loop en het Braken, als mede de Urine, nu eens een slijmig dan weder een roodsteenaardig bezinksel houdende, en somwijlen alleen onder moeilijke persing te ontlasten; om niet te spreken van de Spruw en van den Uitslag, naderhand op te geven.

Het gezegde echter zal genoeg zijn om de ziekte te doen kennen als weinig veranderlijk van gedaante, en tevens van een zeer standvastigen aard, van ontsteeking verwijderd, en door

haren geheelen loop eene verraderlijke verzwakking tekenende. Deze hare natuur bewezen de toevallen der ziekte, zoo wel als de wijze van sterven en van genezen; - deze zullen bevestigd worden door de beschouwing van de oorzaken der ziekte, en der onderscheidene soorten van kwijning na de genezing overblijvende.

§ 7.

Gevolgen der ziekte.

1. Behoort onder deze eene groote zwakheid, ook in overigens gezonde en zelfs met een meer dan gewoon sterk ligchaamsgestel voorziene menschen; welke uitwerking der eigenlijke ziekte weder kan gehouden worden voor oorzaak te zijn van onderscheidene slepende kwalen, het zij alleen of in verband met de eerste, algemeene oorzaak, de ziekte zelve.

2. Eene meer dan gewone overhelling tot eene bijna onvermijdelijke en herhaalde wederinstorting. Ook hier schijnt eene tweevoudige oorzaak werkzaam te zijn: de eerste ligt weder in de verzwakking des ligchaams, in zoo ver zulk een ligchaam minder geschikt zij om tegenstand te bieden aan koude, aan hitte en luchtver-

verandering, aan spijs en drank en andere schadelijke uitwerkselen, welke een gezond en sterk mensch nauwelijks aandoen; de andere is eene voortduring der algemeene oorzaak, der smetstof, van welke aard deze dan ook zijn moge, die de ziekte heeft voortgebracht: want er is wel in de geheele natuur der epidemie geene reden te vinden, waarom deze oorzaak hen, die reeds ziek geweest zijn, minder zou aangrijpen dan die nog niets geleden hebben. Naar gelang derhalve en van de luchtgesteldheid en van het tijdperk der epidemie, moet eene dezer beide oorzaken de overhand hebben. Maar wanneer, gelijk niet zelden het geval zal zijn, beide te zamen loopen; wanneer wij, als gelegenheids oorzaak daar bij voegen het moeijelijk en werkzaam leven, hetwelk ook zelfs teedere en gevoelige, onder de herstelden nog nauwelijks te tellen menschen genoodzaakt zijn te leiden, om, bij gebrek van bedienden, zich en de hunnen van het noodzakelyke te voorzien, is er wel niets meer noodig ter verklaring der menigvuldige, met zekerheid door niemand te ontwijken en meer dan eens herhaalde wederinstortingen.

5. Waterzucht, bijzonder eene, niet zelden zeer hevige en snel voortgebrachte opzetting der beenen, somtijds overgaande in uitwendige zwelling van het geheele ligchaam, en niet zelden, vooral ten tijde van het verminderen der

epidemie en van de hitte en droogheid der lucht, in buikwaterzucht eindigende.

De eerste oorzaak schijnt weder zwakheid te zijn, met bijvoeging, in sommige gevallen, van gebrek aan rood en stolbaar bloed, met ziekten der milt, door de beschouwing der lijken bijzonder aangewezen.

4. Tot deze werktuigelijke oorzaak schijnt mede gebragt te moeten worden een gevoel van volheid onder de borst; hetwelk, schoon minder algemeen, nogtans bevonden werd met waterzucht en zwakheid in dit opzigt overeen te komen, dat zij gezamenlijk door een voorzigtig gebruik van eene IJzerbereiding, met eenig bitter en vlugtig aetherisch middel vereenigd, het beste genezen worden.

Bij kinderen blijft meermalen eene algemeene onderbuikszwelling achter, het zij door opgezette milt ontstaan, of wel het gevolg van verharde onderbuisklieren.

5. Bij sommigen, maar veel zeldzamer, ziet men de ziekte eindigen door eene zonderlinge soort van langdurige Spruw; welke op de tong en in de keel gekend wordt door het gezigt, in de slokbuis en maag, door eene brandende pijn, of ook door eene aanmerkelijk vermeerderde afscheiding van eene zeer taaije slijm in deze deelen; welke zeer veel overeenkomst heeft met die door Reil, als toeval van eene door hem

waar-

waargenomen epidemie, beschreven is. (*) Beide zag ik slechts eenmaal, bij eene goede, echter zeer langzame, genezing. Maar veel menigvuldiger waren keelzwelling en stijfheid van den hals; de eerste ongesteldheid was zoo ligt, dat zij de doorzwelging nauwelijks belemmerde, de andere maakte de draaijende beweging van het hoofd eenigzins moeijelijk.

6. Anderen kregen, het zij aan het gewricht of wel op den rug der hand, somtijds op onderscheidene plaatsen des ligchaams, een² uitslag van verschillende natuur, welke lang stand bleef houden, doorgaans zonder jeukte, doch niet altijd zonder eeuwige pijn.

7. Eindelijk waren sommigen, te gelijk met de uit de ziekte overgeblevene ligchaamszwakheid, een tijdlang aangedaan door vermindering van geheugen en door eene beuzelachtige spraakzaamheid, gelijk mij mede twee razende krankzinnigen zijn voorgekomen; allen echter vrij snel en alleen door de werking der Natuur, even als de krankzinnigheid na het kraambed, volkomen genezen. Deze razernij ten gevolge van zwakheid schijnt het eerst beschreven te zijn door Sijdenham. (†)

Men

(*) Memorabilia clinica, te Halle 1790, 1 Deel, bladz. 6.

(†) In Epidemia Londinensi, anni 1661 seqq. Opera medica, gedrukt te Geneve 1716, in 4to, bladz. 60.

Men zoude kunnen vragen en het is werkelijk, wel gevraagd, of het Kinazout eenig aandeel heeft in het voortbrengen of onderhouden van deze kwijnende kwalen, voornamelijk van de aandoening onder de borst, en de wederinstorting? En inderdaad, wanneer iemand zulk eene zware ziekte in den tijd van één etmaal ziet genezen, bijzonder wanneer zoo iemand, ook zelfs in zaken van eenvoudige ondervinding, aan redenering, hoedanig die dan ook zijn moge, gaarne de voorkeur geeft boven waarneming, zoo iemand zou dan ook ligtelijk kunnen droomen van een voor de gezondheid zeer nadeelig geweld, der Natuurwerking aangedaan door een geneesmiddel, hetwelk volgens de algemeene stem der ervaring gehouden wordt voor een specifiek en goddelijk vermogen te bezitten, zonder hetwelk men, in het hoogste gevaar, telkens zijne toevlugt had moeten nemen tot den Moederbast zelven; welke nogtans bekend is voor minder zeker te werken in zulk een kort tijdsbestek, en, te gelijk met zijne koortsdrijvende krachten, welke in ons geval alleen van nut moesten zijn, onder eene groote hoeveelheid van stof, andere vermogens te bezitten, die in deze epidemie meer schadelijk dan voordeelig moesten wezen. Er blijft derhalve in het gebruik van dit middel niets te betrouwen overig, dan alleen dat er handen te weinig waren, om hetzelfde aan alle zieken uit te

reiken en toe te dienen. Deze groote menigte van zieken had nog daarenboven dit bezwaarlijke, dat er nauwelijks eenige gelegenheid overig bleef om, het gene vooraf gebeurd was, of aan te teekenen of te onthouden, en met de daarop volgende omstandigheden te vergelijken. Daarom is het ook zeer moeilijk met zekerheid te bepalen, ten minste niet door mijne ondervinding alleen, of zij, welke koorts voor de kracht van het geneesmiddel geweken was, meer voor wederinstorting blootstonden, dan andere herstelden; doch het gene ik zag, was meestjds deze uitwerking, dat van het oogenblik van het ophouden der koorts, de herstelden zich ten minste eenige dagen lang volkomen wel bevonden, noch over eenig gevoel van zwaarte, of onopgeruimdheid klaagden. Ook meende ik meermalen op te merken, dat dit en andere overblijfselen der ziekte eer gevolgen waren van het geheel achtergelaten, of te schaars gegeven, of niet lang genoeg aangehouden gebruik van dit geneesmiddel.

§ 8.

*Over het gene het onderzoek der
Lijken geleerd heeft.*

Gelijk de ziekte, leverde ook de lijkbeschouwing bijna overal dezelfde uitkomst. Hier bij dient echter aangemerkt te worden, dat het getal dezer waarnemingen niet groot was, en zich niet uitstreckte over den geheelen tijd der Epidemie; want hoe zeer welwillend en geneegen de Burgerij van Groningen altijd zij om het openen van lijken toe te staan, was de tijdruimte voor den Geneeskundigen te klein om in de gewone praktijk dit werk te kunnen ondernemen. Om dezelfde reden is, ook in het Ziekenhuis, hiermede niet begonnen voor de maand October. Al het gene men derhalve, in zoo ver zulks tot ons oogmerk dienstig zij, hier over dit onderwerp kortelijk bijeengebragt vindt, is genomen uit de waarnemingen van mijnen geachten Ambtgenoot, den Hoogleeraar Hendriksz, aan wiens overleg en ijver in de daarstelling en het in stand houden van deze

in 2

inrigting vele menschen hun levensbehoud te danken hebben.

De Geschiedenis van honderd en zeven geopende lijken levert niet weinig op, hetwelk, vergeleken met de waarnemingen bij de zieken, dienen kan ter verklaring van de natuur en oorzaak dezer epidemie.

De uitkomst van deze ondervinding, in getallen uitgedrukt, vindt men op de volgende tafel.



OVERZICHT DER LIJK-OPENINGEN IN HET
OPENBAAR ZIEKENHUIS.

GEVONDENE GEBREKEN.	<i>Lijst en getal der Ziekten.</i>				
	Zenuw- koorts.	Pers- loop.	Gewo- ne Loop.	Rot- koorts.	Algem. water- zucht.
	20	25	14	13	16
Buitengewoon gevulde Galblaas.	3	11	2	3	0
Op onderscheidene wijzen aangedane Lever.	11	9	6	2	4
De Nieren in kleur of zelfstandigheid veranderd.	5	9	1	4	1
De Milt miskleurig, week, papachtig, vergroot, of verhard in hare uitwen- dige vliezen.	17	18	11	10	10
Het Darmkanaal in - of uitwendig gekenmerkt door ontsteeking of hare gevolgen.	6	13	4	5	1
De Aderboezems in den schedel, of het vaat- vlies, meer dan gewoon bloedrijk.	6	0	1	4	2
De Hersenruimten, of het middelste buiten- vlies, (arachnoidea) met veel of weinig weivocht gevuld.	12	4	4	4	6

De volgende zaken zijn aangaande dit onderwerp bijzonder op te merken.

1. Dat in vele lijken onderscheidene van deze ziekelijke aandoeningen bijeen, en in sommige alle te zamen zijn vereenigd gevonden.

4. Dat, in de plaats van eenig miltgebrek, gezwollene darmscheelsklieren waargenomen zijn in kinderen van 4 tot 8 jaren; van welke een aan Geelzucht, twee aan Buikloop en twee andere aan Uitterende koorts gestorven waren.

3. Dat het bederf van dit ingewand in deze epidemie zoo algemeen was, dat, behalve de ziekten die op de Tafel zijn aangewezen, in vijf aan Beeroerte overledenen dezelve vijfmaal is voorgekomen, en ook niet ontbroken heeft bij Langzame zenuwkoorts, bij Uitterende koorts, Geelzucht, Darmkrinkel, ja zelfs in Aamborstigheid.

4. Dat onderscheidene soorten van Galsteen gevonden zijn in negen lijken, zoo wel van die aan Uitterende en Zenuwkoorts als aan Rotkoorts en Persloop overleden waren.

5. Dat ook minder dan gewonelijk zeldzaam geweest zijn de Knoestgezwollen en dergelijke verhardingen van den Uterus; dat echter dit gebrek, even gelijk de Galsteen, nauwelijks gevonden is dan bij gevorderden leeftijd.

6. Dat onder 107 geopende lijken geweest zijn 56 mannen, 63 vrouwen, 8 kinderen, en 55 boven de zestig jaren oud geworden.

7. Dat eindelijk in zeer vele lichamen,

met uitzondering van de schedelholte, één aanmerkelijk gebrek is waargenomen aan gezond bloed.

Dit alles bevestigt zoo wel het verwoestend vermogen van deze koorts, wanneer zij aan de Natuur-werking alleen werd overgelaten, als den lof, aan het eenigst zeker en specifiek geneesmiddel voorheen toegebracht; tevens wordt ons daardoor overvloedig geleerd, welke soort van einde de ziekte zoude genomen hebben, bij de aanwending van ruime Aderlatingen en van een aantal aan den buik gelegde Bloedzuigers; doch geloof ik naauwelijks, dat deze handelwijze bij onze Geneeskundigen zal beproefd zijn, ofschoon plaatselijke bloedontlastingen, gelijk bij de woedende hoofdpijnen, nu en dan misschien van dienst hebben kunnen wezen.

Niet minder wel komen de in de hijken gevondene gebreken overeen met den algemeenen verzwakkenden aard der ziekte, met de overgeblevene kwijning (§ 7), en de voortreffelijke uitwerking der IJzer-middelen; wier groot vermogen in een' bloedeloozen en verzwakten staat der ingewanden, gelijk mede in uitzetting of verslapping der Milt door afloopende koorts veroorzaakt, elk Geneeskundigen ten vollen bekend is.

Eindelijk levert de kwijnende of geheel gestoorde werking van dit ingewand, te gelijk met Waterzucht, met gebrek aan rood en stolbaar bloed,
en

en met gezwollene klieren in kinderen bij eene gezonde Milt (2), zoo veel bewijzen op voor de voortreffelijke theorie van de Heidelbergsche Hoogleraren Tiedeman en Gmelin, over het oogmerk en de werking van dit lichaamsdeel; volgens welke de Milt de hoofd-werkplaats is van het systema der inzuigende vaten, alwaar de Chyl voornamelijk haar voedend (plastisch) vermogen en stolbare hoedanigheid, en tevens, aan de lucht blootgesteld, eene roodachtige kleur verkrijgt, door welke eigenschappen zij zeer nabij komt aan de natuur van het bloed zelf; gelijk daarentegen deze hoedanigheden der Chyl zeer veel verminderd gevonden worden in dieren, eenigen tijd na dat de Milt is weggenomen: zoodanig nogtans dat de darmscheelsklieren zich eindelijk gewennen om de werkzaamheid van dit ingewand op zich te nemen (*).

Het zoude echter niet voorzigtig zijn deze uitwerking der gewoonte, zonder enige bedenking, tot het menschelijk ligchaam over te brengen, als welks inzuigend vaatgestel,
niet

(*) Versuche über die Wege auf welchen Substanzen aus dem Magen und Darmkanal ins Blut gelangen, über die Verrichtung der Milz und die geheimen Harnwege. Heidelberg 1820.

niet eene in allen deelen gelijke zamenstelling heeft, met dat der aan deze proeven en waarnemingen onderworpenen dieren.

§ 9.

Onderzoek aangaande den besmettelijken aard der ziekte.

Dit onderzoek schijnt mij niet zeer zwaar te zijn, indien slechts het denkbeeld der zaak, van welke gesproken wordt, vooraf nauwkeurig bepaald of beschreven zij.

Men kan eene ziekte besmettelijk noemen, wanneer een gezond mensch, door het aanroeren of de nabijheid van den zieken, op alle tijden en plaatsen, ofschoon niet altijd en overal met gelijke snelheid, dezelfde ziekte bekomt.

De meest bekende ziekten van dezen aard zijn Kinderpokken, Mazelen, Roodvonk, sommige Rotkoortsen, de Oostersche Pest en eenige, ook niet koortsige, Huidziekten.

Daarentegen mag men elke ziekte voor niet besmettend houden, waarin de volgende omstandigheden bijeenkomen: vooreerst, hare eigen-

genaardige Natuur, in zoo ver dezelve, door de algemeene ondervinding, niet onder de zoodanigen gerekend wordt, Ten anderen, indien er geene waarneming bestaat, dat de ziekte door den omgang van den eenen mensch tot den anderen is overgebracht. Eindelijk dat de algemeene oorzaken der epidemie genoegzaam zijn, om den oorsprong der ziekte bij allen te verklaren.

Hiermede wil ik echter geenszins te kennen geven, als of er, in de gemeenschap met eenen zieken, ofschoon van alle aanstekende ziekte bevrijd, geheel geen gevaar voor de gezondheid zou kunnen zijn: daar het eene algemeen bekende zaak is, dat eene ziekte wordt overgenomen alleen door vrees of verbeelding; gelijk mede door de uitwaseming, of wat het ook zij hetwelk de krachtigste gezondheid aangrijpt, bij eene nauwere gemeenschap met kwijnende of door hooge jaren of eenige slepende ziekte uitgeputte menschen. Dus ook, wanneer men waarneemt, dat door eene te groote menigte van geheel gezonde menschen, in eene te kleine ruimte opeengepakt, de lucht met eene doodelijke smetstof vergiftigd wordt, en dat het gevolg van deze besmetting, bij hen welke den dood ontkwamen, eene allerhevigste Rotkoorts geweest zij: gelijk wij weten uit de treurige geschiedenis van het Gerechtshof te Oxfordt en daarna te Londen, uit de onmensche-

lijke wreedheid in het zwarte hol te Bengalen, benevens een paar dergelijke gebeurtenissen uit den jongsten oorlog; dan zal het wel niet vreemder schijnen, dat ook eene kleine menigte menschen niet geheel zonder gevaar zij, wanneer derzelver uitvloeiselen, nu door ziekte veranderd, in de lucht worden opgenomen of meer regtstreeks in een ander ligchaam overgaan, zonder dat nogtans de op deze wijze medege- deelde ziekte van eenen gelijken aard behoeft te zijn.

Door eene dergelijke oorzaak zal nu ook de overgang van eene zachte in eene kwaadaardige epidemie somtijds moeten verklaard worden, in zoo ver deze niet toe te schrijven zij aan verandering van luchtgesteldheid. Doch een zekerder bewijs is de waarneming, dat men in de Ziekenhuizen, na dat dezelve een tijdlang vol geweest zijn, ook het onze niet geheel uitgezonderd, doorgaans een grooter getal aanhoudende koortsen vindt, waaronder tyfense en dergelijke niet ongewoon zijn. Maar wanneer zulk een gebouw eene min gunstige ligging heeft, of met zieken overladen is, wanneer het aan luchtverversching, aan zindelijkheid, aan eenen genoegzamen voorraad van al het benoodigde, of eenige hulpmiddelen der kunst ontbreekt, dan wordt op deze plaats eene ziekte uitgebreid van de hoogste kwaadaardigheid, welke van het Gesticht zelf haren naam draagt: door
dit

dit middel wordt dan de algemeene lucht-
smet in deze eene plaats aanmerkelijk vermeer-
derd, daardoor verandert de natuur der ziekte
en wordt nu in de daad besmettelijk; door
welke vereeniging het niet missen kan, of
zij moet zich meer algemeen verbreiden en te
gelijk meer verderfelijk worden.

Wanneer wij nu dit algemeene in vergelijking
willen brengen met onze Epidemie in het bij-
zonder, zal het goed zijn in de eerste plaats
den aard der ziekte in aanmerking te nemen.
Dezen zagen wij, van het begin tot het einde,
het hoofdkarakter van eene tuschenpoozende
koorts behouden, met weinig voorbeelden van
aanhoudende, bijzonder van Rot- of Zenuw-
koortsen; en wanneer deze nu en dan zijn waar-
genomen, hadden zij gewonelijk eene zeer bij-
zondere traagheid, zoodat de zieken doorgaans
gestorven zijn aan eene slepende Uittering, of
bijkomenden Buikloop of plaatselijke Versterving
van het doorliggen of dergelijke: van welke
soort ik een' en anderen gezien heb in het
Ziekenhuis, in de eerste dagen van deszelfs be-
gin, doch in het hevigste der epidemie, en
slechts één in de bijzondere praktijk, welke
eerst op den 5osten dag overleden is. Daar
nu de algemeene ondervinding de tuschen-
poozende koorts niet brengt tot het getal der
besmettelijke ziekten, kan hetzelfde besluit ook
betrekkelijk gemaakt worden tot de tegenwoordige
Epidemie.

Ten anderen is, uit het getal van 36 tot 40 Geneeskundigen, niemand gestorven, zelfs niet van de jongere en aan het beoefenen der Praktijk geheel ongewone: ook zijn slechts weinigen van hen ziek geweest, en dan wel zoodanig, dat hunne ziekte aan de overgrootte vermoeijing en de werkzaamheden van eene allerverdrietelijkste praktijk moest toegeschreven worden. Indien er nu dergelijke gevallen bestaan in tijden van besmettelijke epidemie, zullen zij toch wel bijzonder zeldzaam zijn.

Daarenboven hebben wij eenige voorbeelden van menschen, welke ten tijde der epidemie uit Groningen of Vriesland vertrokken, de nog slapende ziekte met zich gevoerd hebben naar onderscheidene steden en plaatsen; alwaar dezelve, bij het uitbreken, erkend is voor gelijk te zijn aan de onze, zonder dat echter iemand, zelfs onder de huisgenooten, daardoor is aangestoken; en in deze mededeeling bestaat toch het ware en eenigste kenteeken van besmettelijkheid.

Eindelijk is er geene enkele waarneming van ziekte, aan mij ten minste, bekend geworden, tot welkers verklaring de algemeene oorzaak onvoldoende was.

Maar gelijk, om een gemeen voorbeeld te gebruiken, bij één vuur zich velen verwarmen, en zeer velen omkomen door ééne schipbreuk, zoo ontstaan de meeste epidemien, en bijzon-
der

der de onze, uit ééne algemeene oorzaak; doch welke te heviger uitwerking heeft, naar mate meer soortgelijke, ofschoon geheel zuiver van besmettelijkheid, daar bij komen.

§ 10.

Beschouwing van de algemeene oorzaken dezer ziekte.

Alhoewel er aan de leer dezer oorzaken, en bijzonder aan derzelve onderlinge vergelijking, het eene en andere ontbreekt, hetwelk moest verkregen worden uit eene meer nauwkeurige kennis van onderscheidene plaatsen, dan mij ten dienste stond; gelijk aan allen bijna geheel verborgen is hetgene tot de kennis van den dampkring behoort, met uitzondering van een zeker algemeen verband tusschen derzelve afwisselingen, en de daarmede doorgaans te zamengaande veranderingen in het organisch leven, bijzonder in de ziekten der menschen; zoo mogen wij nogtans, op grond voornamelijk van dezelfde ondervinding, onder de naaste oorzaken dezer epidemie, den eersten rang geven aan de brandende luchtgesteldheid: eene hitte, welke door de bewoners dezer landen, als daaraan

minder gewoon, niet wel verdragen wordt; bijzonder in de lagere streken, alwaar de lucht gemeenlijk koud en tevens met vocht verzadigd is, gelijk dit bij vorige afdeelingen reeds is aangemerkt.

Deze lagere streken van Vriesland, Noord-Holland en Overijssel waren in het afgelopen jaar geheel en al door Zeewater bedolven; met dat gevolg, dat ook de ziekte meer bijzonder gewoed heeft op deze plaatsen, met bevrijding zelfs der nabij gelegene deelen der zelfde Provincien.

Dat de nabijheid der Zee veel deel gehad zoude hebben in het voortbrengen der ziekte, wordt wederlegd door de ondervinding in deze Provincie (§ 4); de zeelucht schijnt daar veel-
eer, misschien door eene heilzame verkoeling of doorwaaijing, het nadeel der hitte en der stilstaande lucht beperkt te hebben: want ook de Eilanden zijn bevrijd gebleven, gelijk deze in het algemeen minder aangedaan worden.

Maar van waar ontstond dan de ziekte te Katwijk, daar zij, even als in deze Provincie, de andere Zeedorpen van de Rede van Texel tot aan de monden van de Maas meer of minder had bevrijd gelaten? Of de oorzaak gelegen zijn kan in de nieuwe uitwatering van den Rijn, of in de eene of andere onreinheid en luchtbederving, welke in de andere dorpen niet gevonden wordt, is mij onbekend gebleven.

Dus

Dus lezen wij eene andere uitzondering aangaande het, wegens deszelfs rijkdom en zindelijkheid overal beroemde Dorp Broek, dat het door de ziekte weinig is aangedaan, niettegenstaande hetzelve, met den geheelen omtrek van Waterland, ten vollen is overstroomd geweest (*), en misschien zal men ook in Vriesland dergelijke, van den gewonen regel afwijkende, gevallen kunnen aanwijzen. Maar hoewel de bijzondere oorzaken hier en daar mogen verborgen zijn, is het echter door waarnemingen genoegzaam bewezen, dat zware volksziekten somtijds ontstaan zijn uit omstandigheden, welke voor klein en min belangrijk gehouden of geheel onbekend gebleven zijn, en daardoor verzuimd of niet wel verzorgd waren.

In deze Provincie vinden wij, onder de Zeeplaatsen, bijzonder melding gemaakt van Delfzijl, als door de ziekte heviger aangegrepen: eene plaats minder gezond dan andere; naar het schijnt, van wegen de dampen uit den dikwijls blootliggenden haven-bodem en het strand door de hitte opgetrokken, met bijvoe-

ging

(*) Volgens G. J. Mulder en J. M. Roelants, beide Artzen van Rotterdam, welke van het einde van October af de praktijk hebben waargenomen te Hoorn. Zie derzelve *Bijdragen tot de Geschiedenis der thans in ons Vaderland heerschende ziekte*. Rotterdam, 1826, bladz. 11.

ging, in de meeste epidemien, van de nadeelen der avondkoelte.

Maar ook deze Provincie zelve, schoon zij door de overstroming weinig te lijden had, bevatte nogtans, gelijk van den Herfst tot in het Voorjaar gewonelijk, eene aanmerkelijke hoeveelheid van water; en wel voornamelijk in het Noorder-middendeel, hetwelk wij ook, boven anderen, als zitplaats der ziekte hebben aangeteekend: het water namelijk, hetwelk vloeit van de meer hoogliggende, bijzonder de kunstmatig verhoogde plaatsen, gelijk de landen aan de Zee en aan de Eems ontweldigd, met de dijken waardoor dezelve beschermd worden, verzamelt zich en blijft staan in deze lagere middelstreken (*).

Uit het gene ik omtrent de ziekte in de andere Provincien heb kunnen vernemen, schijnt te moeten opgemaakt worden, dat deze

van

(*) Deze en meer andere ziekteoorzaken in deze Provincie, benevens daarbij zeer opmerkenswaardige voorzorgen en behoedmiddelen, vinden wij voortreffelijk voorgesteld door mijnen zeer geachten Ambtgenoot, den Hoogleeraar Thomassen a Thuessink. Zie Rapport van de Commissie van Geneesk. Onderzoek enz. aan den Minister van Binnenl. zaken, over de Najaarskoortsen in het Departement Groningen. In zijne Geneeskundige Waarnemingen, Amst. 1810, 1ste Deel, bladz. 161.

van denzelfden aard geweest zijn als de onze, en dus ook van de gewone epidemien afwijkende. In Vriesland zie ik, bij vergelijking van de toevallen der ziekte met de het best geslaagde geneeswijze, een nauwelijks aanmerkingswaardig verschil, misschien afhankelijk van het onderscheiden tijdperk der Epidemie. (*)

Uit Noord - Hollaud vinden wij genoegzaam dezelfde verschijnselen beschreven: doch de ziekte veel korter van duur en veel minder doodelijk, niettegenstaande het getal der zieken te Hoorn tot dat der bevolking als 1 : 4 berekend werd. (†)

In dit opzigt komen Vriesland, Noord - Holland en Overijssel overeen; dat de overstroomde plaatsen het meest door de ziekte geleden hebben; ook ligt in de zware ziekte van eene of andere niet overstroomde Stad in Vriesland, als ook van Hoorn en Groningen, geene genoegzame reden, waarom wij de voorbereidende oorzaken niet zouden stellen in dezen vermeerderden toevloed van water, met alle derzelver gevolgen; nadien wij in deze plaatsen andere gelijkwerkende oorzaken mogen aannemen, van welke sommige bekend zijn, en

(*) J. Vitringa Coulon. Een woord aan de jongere Vriesche Geneeskundigen, over de behandeling der thans in deze Provincie heerschende ziekte. Leeuwarden 1826.

(†) Mulder en Roelants, Bijdragen enz.

en andere misschien minder gemakkelijk in het oog vallen.

Maar van de onze aanmerkelijk onderscheiden vertoont zich de Epidemie van 1779. Deze namelijk stond wel mede in verband met een zeer heeten en droogen zomer, maar zij nam haren aanvang eerst tegen den Herfst; zij greep de Zeestranden, bijzonder die van de Zuiderzee, het eerst en hevigst aan en de hoogere streken boven de moerassige; de koorts was aanhoudend, zinkingachtig in aard en oorsprong, met symphatische verstoring van de goede werking der Lever en het Darmkanaal, in Persloop, Versterving en Rotkoorts ligtelijk overgaande; ook deze ziekte was wel zeer verzwakkend, maar tevens kwaadaardiger en, op sommige plaatsen ten minste, niet vrij van besmettelijkheid; zij duurde niet zoo lang achtereen voort, en was ook, naar plaatselijke gelegenheid, ongelijk hevig; doch breidde zij zich in sommige steden, gelijk Harlingen, Harderwijk, Enkhuizen en andere, alsmede over de Zeedorpen geweldig uit, terwijl daarentegen Amsterdam veel gelukkiger was dan het hooge Nijmegen; de beste geneeswijze eindelijk bestond, ten minste in het zwaarste tijdperk der Epidemie zoo wel als van elke bijzondere ziekte, in versterkende middelen en Opium. (*) § 11.

(*) Deze Epidemie is, voor zoo ver Gelderland betreft, volledig beschreven door M. v. G e u n s, destijds
Pro-

§ 11.

*Meer beknopt overzicht der
algemeene oorzaken.*

Uit dit alles kunnen wij de volgende uitkomsten bijeen trekken.

1. De ongewoon groote hoeveelheid van waterdampen heeft de gewone voorjaarsziekten voortgebracht en vermeerderd.

2. Daarop begon de bekende zomerhitte, waardoor deze dampen aanmerkelijk toenamen, de vochtige koude tot vochtige warmte overging, en de ligchamen verslapt en zwak geworden zijn.

3. Evenwel was ook dit jaargetijde niet geheel

Professor te Harderwijk en Archiater der Provincie, onder den titel: de heerschende Persloop (Dysenteria epidemica), die in de laatste jaren enz. de Provincie Gelderland fel getroffen heeft. Harderw. en Amst. 1784. Hierin vindt men ook vermeld de Beschrijv. der Vriescche Epidemie, bijzonder zoo als zij was in Harlingen, door J. de Reus, en door Dr. Stinstra; de laatste geplaatst in de Handel. der Natuur- en Geneesk. Corresp. Societeit; waarin ook eenige weinige Aanteekeningen door Dr. Loeff, aangaande de Epidemie te Groningen.

heel bevrijd van het gevaar van zich te verkouden; waardoor, ten minste in deze Stad, het tijdperk van het midden van Junij tot dat der volgende maand, eene drievoudige vermeerdering gegeven heeft van het getal der overledene kinderen; op wier gezondheid en leven, als van eene ongestoorde huiduitwaseming meer afhankelijk, die luchtgesteldheid noodzakelijk eene meer nadeelige uitwerking hebben moest.

4. Na dien tijd, omstreeks het midden van den Zomer, de waterdampen nu reeds verdreven zijnde, heeft de heete Zon, zoo wel aan de verbrande landerijen, als aan de groote menigte van uitgedroogde grachten en slooten, eene giftige smetstof ontworpen: welke bij den naam van Moeras-gift, zoo wel als door hare verwoestende uitwerking, den Artsen overbekend is.

5. Door dit gift en tevens door de voortdurende warmte is de Galkoorts, van Natuur oorspronkelijk reeds asthenisch of verzwakkend (§ 5), omstreeks het midden van Augustus, gaande weg veranderd in eene meer zuiver tusschenpoozende; deze werd, uit dezelfde oorzaak, door zenuwtoevallen, door aandoeningen van buiksingewanden en hersenen, en door eene veel grootere zwakheid gevaarlijker; doch te gelijk bleef het zeker koortsdrijvend geneesmiddel, waarvoor op het einde van Junij bij sommigen de ziekte reeds geweken was, nu ook niet alleen aan deszelfs
doel

doel beantwoorden, maar bewees zich ook werkzaam te zijn als een volledig en onmisbaar tegengift: zoo dat wij ons over het levensbehoud van zeer vele menschen zouden mogen verheugen, indien de toegang tot deze gezondheidsbron voor een zeer veel grooter getal ware geopend geweest.

6. Wanneer men nu vragen mogt, waarom deze smetstof niet liever, als naar gewoonte, eene Zenuw- of Rotkoorts dan eene Afloopende koorts heeft voortgebracht? zoo is de oorzaak daarvan misschien te zoeken in den voorafgaanden overvloed van water zelve; welke, ofschoon de algemeene ziekte oorzaak vermeerderende, aan den anderen kant heeft kunnen te weeg brengen, dat het moerasgift later ontwikkeld is, dan had moeten gebeuren, wanneer het land vroeger en met het begin van den zomer reeds ware uitgedroogd geweest.

Over de oorzaken, waarom de Stad heviger en langduriger door de ziekte is aangedaan.

a.) Bijkomende oorzaken.

Het is der moeite waardig de bron van zoo veel rampspoed na te speuren, ten einde te ontdekken waarom, in eene Stad van zulk eenen goeden naam met betrekking tot de gezondheid, ook bij een' minderen zamenloop van voorbereidende oorzaken dan in andere Steden en zelfs op het platte land van deze Provincie, eene ziekte is voortgebracht, verschrikkelijk zoo wel door de menigte van zieken als die der overledenen.

Het algemeen getal en tijdelijke evenredigheid van sterfte, vergeleken met die van het verleden jaar, wordt bevat in de naaste Tafel; waarop volgt eene Lijst der overledenen volgens hunnen ouderdom.

ALGEMEENE TAFEL DER OVERLEDENEN
van den eersten Mei tot den laatsten November.

1825.	Mei	Junij	Julij	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Totaal.
MANNEN.	35	25	27	49	44	51	48	279
VROUWEN.	30	40	35	28	44	38	47	262
SOMMA.	65	65	62	77	88	89	95	541
1826.								
MANNEN.	28	56	61	221	321	280	172	1159
VROUWEN.	33	46	95	228	346	312	249	1509
SOMMA.	61	102	156	449	667	592	421	2448

OUDERDOMS-LIJST DER OVERLEDENEN
van den eersten Mei tot den laatsten November.

JONGEREN.

1825.						
Van de ge- boorte tot jaar 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-40	40-50
89	90	21	17	35	55	32
1826.						
335	449	89	78	134	181	188

OUDEREN.

1825.	van het Jaar 50-60	60-65	65-70	70-75	75-80	80 en daarboven.
MANNEN.	50	11	16	20	16	8
VROUWEN.	22	12	16	18	7	26
SOMMA.	52	23	32	38	23	34
1826.						
MANNEN.	114	69	65	56	50	57
VROUWEN.	125	81	85	107	85	100
SOMMA.	239	150	150	163	135	157

Van

Van deze zijn, ten minste uit den middelbaren leeftijd, weinige omgekomen door de kwaadaardigheid der ziekte, de meeste door eenige bijkomende omstandigheden; onder welke wel de voornaamste is eene zoo groote onderdrukking van krachten, dat dezelve tot het doorstaan van eene zoo zeer verzwakkende ziekte niet genoegzaam waren. Het bewijs daarvoor vindt men in de buitengewone hoeveelheid overledenen van hooge jaren en ook van vrouwen, gelijk blijkt uit deze Tafel, vergeleken met de overledenen in het Ziekenhuis (§ 8 : 4). Want indien wij eene koorts gehad hadden van eenen tyfeusen en wel besmettelijken aard, moest het getal der zieken zeer veel hooger, en dat der gestorvenen naar allen schijn verdubbeld geweest zijn.

Wanneer wij in aanmerking nemen de zieken, welke, gedurende de geheele maanden Augustus, September en October gelijktijdig aan de algemeene ziekte ter nederlagen, vinden wij dit getal niet minder dan 8000; hetwelk $\frac{1}{4}$ deel der Inwoners, zoo veel zij namelijk waren vóór het begin der epidemie of 28,000, te boven gaat. Van deze zieken is de middelrekening der gestorvenen, in elke dezer drie maanden, 556, en bedraagt derhalve $\frac{1}{15}$ deel der zieken.

Wegens deze verzwakking en derzelver onmiddelijke gevolgen, behoorde de ziekte onder

de kwaadaardige gerekend te worden, bij al-
 dien de krachten niet door eene gepaste ge-
 neeswijze hadden opgewekt en onderhouden,
 en de koorts door een verzekerd middel kun-
 nen beteugeld worden. Maar gedurende meer
 dan twee maanden, was deze gansche me-
 nigte van zieken overgelaten aan de zorg van
 10 of 12 Geneeskundigen; bij welke ontbering
 van Geneeskundige hulp, nog onder den min-
 deren stand het gebrek kwam aan alles wat een
 zieke noodig heeft. Hoe belangrijk de uitwer-
 king zij van het gemis of de vervulling van
 deze behoeften, zullen ook sommige stre-
 ken van andere Provinciën door vergelij-
 king kunnen bewijzen; maar bovenal bleek dit
 in ons Ziekenhuis, hetwelk op den 8 Septem-
 ber voor het eerst geopend, een aantal
 menschen heeft opgenomen aan alle vormen
 der heerschende ziekte lijdende, en elkander
 alleen gelijk in armoede; van welke een groot
 gedeelte, door zuiverheid van ligchaam en van
 lucht, door een hartsterkend geneesmiddel,
 maar niet minder door met voorzigtigheid te
 voldoen aan het groot verlangen naar voedsel,
 den volgenden dag reeds zich aanmerkelijk be-
 ter bevond; zoodanig dat van 275 ingenomene
 zieken op den twaalfden dag slechts 11 gestorven
 waren, onder welke vier van omtrent 70 jaren.

Dus is mede in het gezonde en jonge lig-
 chaamsgestel, en in de meer geregelde leefwijze,
 de

de oorzaak te vinden, waarom de sterfte in het militaire hospitaal minder geweest zij dan in het openbare Ziekenhuis.

§ 15.

Vervolg.

b.) Bijzondere plaatselijke oorzaak.

Wanneer iemand het voorkomen van onze Stad beschouwt, met hare ruime pleinen en breede, doorgaans regtlijnige straten, benevens hare genoegzame, en niet al te groote hoeveelheid stroomend water, zal hij dezelve schoon noemen, en naar waarheid; hij zal tevens een goed vertrouwen verkrijgen op hare gezondheid, en ook dit niet ten onregte (§ 3); maar hij zal nauwelijks eene bron van ziekte verwachten kunnen binnen hare muren, te minder daar deze ook voor de inwoners zelve, hoewel niet voor allen, verborgen was.

Er is namelijk in het Noorden, tusschen de Wallen, de oude Gracht of het Diep en gaande van de Haven tot de Oostzijde, een vrij uitgebreid en sterk bewoond gedeelte der Stad, bij de Geneeskundigen reeds lang daardoor berucht,

dat de gewone voorjaars- en herfstziekten aldaar meer menschen aangrepen, en tevens hardnekkiger, ook wel minder goed van aard waren dan elders. Niet minder was ook in dit jaar, van de eerste maanden af, op deze plaats een grooter getal zieken, voornamelijk ook van derden-daagsche koortsen; op dezen grond hield tevens de ziekte aanhoudend stand, zoodat zij nauwelijks iemand voorbijging, en voor velen reeds doodelijk geworden was, terwijl de overige deelen der Stad nog weinig of geheel niet aangedaan waren.

Alhoewel de menschen van geringeren stand gemeenlijk den buitensten ring der steden bewonen, is echter in deze Stad de armoede veel grooter en menigvuldiger in het tegenoverliggend of Zuidelijk gedeelte. De aan deze lieden eigene onreinheid draagt derhalve van deze uitwerking de schuld niet, als in zoo ver zij de eerste, aan de plaats zelve verbondene oorzaak vermeerdert.

Deze plaats heeft men meer bepaaldelijk gezocht in de Haven of in het Kanaal, hetwelk van daar naar Zee loopt; doch hier tegen laat zich aanmerken, dat de kleibodem van dit kanaal en van de daarmede vereenigde gracht, in zoo ver deze, tusschen twee sluizen ingesloten, omtrent $\frac{1}{8}$ deel van de oude Stad omringt, ofschoon door het zee-water of dat der beide Rivieren niet altijd bedekt, zeer zelden echter, zoo ooit, lang genoeg achter

cen

een bloot ligt om door de zonnehitte verwarmd, veel minder uitgedroogd te worden. Waaruit dan volgt dat, bijaldien in de nabijheid der Haven de zitplaats zij van eenige smetstof, deze nogtans niet vloeit uit de haven zelve; zelfs al wilde men ook aannemen, dat de waterdampen uit ontblooten kleigrond opgestegen, meer invloed hebben op het veranderen van den dampkring, dan die welke uit het water zelve voortkomen (§ 2, 6). Doch wij zagen dat niet op dit punt alleen de woonplaats der zieken is, maar zich van dit westelijk tot het oostelijk gedeelte der Stad uitbreidt, alwaar met uitzondering van eene of andere kleine gracht, altijd stroomend water is, en welks verloop door de sluizen geschutz wordt.

Dat ook deze smetstof, naar het noordelijk gedeelte der Stad, niet overgebracht is van het nabijgelegen platte land, is daaruit blijkbaar, dat het deel der Provincie, hetwelk onder de Stad ligt, veel minder dan het middelste door ziekte is aangedaan geweest (§ 4); waar bij komt dat de epidemien bijna jaarlijks op deze plaats terugkomen, terwijl ten zelfden tijde het Land van ziekte bevrijd is. (*)

Er

(*) Dat niet Groningen alleen eene plaatselijke bron van ziekten bezit, leeren de Epidemien te Nijmegen,

Er blijft derhalve geene andere oorzaak overig, dan eene uitdamping van eenen veel meer gevaarlijken aard, eene ware moeras-smetstof, oprijzende uit goten en riolen, in dit gedeelte der Stad bijzonder door grootte of getal aanmerkelijk, en steeds gevuld met onderscheidene dierlijke en plantaardige uitwerping-stoffen, welke niet kunnen uitvloeijen. Daar nu deze stof, bij een gewoon zomersaisoen, door inwendige werking weinig bewogen wordt, nemen de ingeslotene vlugtige deelen door deze rust steeds toe, worden gekoesterd en verkrijgen eene meerdere scherpheid, tot dat zij, door buitengewone hitte, met bijvoeging misschien van andere min bekende omstandigheden, tot eene rottende gisting overgaan, en dampen nitwerpen, wier schadelijken invloed de ondervinding maar al te zeer heeft doen kennen.

Misschien dat deze oorzaak voor allen niet even klaar en aannemelijk zij, en men derhalve geneigd mogt wezen om de uitwerking toe te schrijven aan andere of op andere plaatsen huisvestende omstandigheden; zoodanige twijfelingen kunnen geen ander dan goed gevolg hebben, wanneer zij tot een vernieuwd en
naauw-

zoo wel die van 1736 door Degner, als van 1782 door Lotichius beschreven: beide namelijk lezen wij dat in de Paul-straat ontstaan zijn. Van Geuns, *De heerschende Persloop enz.*, bladz. 63.

naauwkeuriger onderzoek leiden; alleenlijk is het van veel belang, om steeds voor oogen te houden, dat het eene zeer ernstige zaak is niet te dwalen in een besluit, waarvan het leven en de gezondheid van duizende menschen kunnen afhangen. Wanneer derhalve iemand de voorgestelde oorzaak niet genoegzaam berekend mogt houden voor de uitwerking, dien bid ik, dat hij, alvorens dezelve achter aan te zetten of geheel te verwerpen, de ziektekundige plaatsbeschrijving in aanmerking neme, welke opgemaakt en ten duideljksten op den platten grond der Stad uitgedrukt is door onzen Geneeskundigen Tellegen, die jaren lang werkzaam geweest is in het vergelijken van deze gesteldheid der Stad met de bestendige zitplaats der ziekten. Want dit is niet mijne ondervinding, maar geheel en al uit de aanhoudende waarnemingen van dezen zeer verdienstelijken Arts getrokken.

§ 14.

*Over het gevaar van het terugkeeren
der Epidemie.*

Op het tijdstip, waarop dit geschrift geëindigd

digd wordt, in het midden van December, mogen wij ons verblijden in het aanmerkelijk afnemen der ziekte; in zoo verre nochtans, als het getal der overledenen gedurende de maand November, met dat van dezelfde maand des verledenen jaars vergeleken, nog stond als 421 tot 95. Daarbij hebben wij nog eene groote menigte van zieken te betreuren; wier krachten, door herhaalde wederinstortingen uitgeput, zich zeer bezwaarlijk laten herstellen, of die aan waterzucht of koortsen, het zij tusschenpoozende of verborgene of naauwelijks merkbare blijven kwijnen, en welke het, onder de tegenwoordige omstandigheden, niet altijd gelukt met het Kina-zout of andere middelen te genezen. Van deze allen zal een grooter of kleiner gedeelte tot gezondheid wederkeeren, naar mate der meer of minder gunstige gesteldheid van het volgend wintersaizoen.

Na dezen zwaren strijd is er gewis niemand, welke niet hoopt de Epidemie in het kort geheel geëindigd te zien. Maar ten einde wij niet, als uit eenen gerusten slaap, met schrik en droefheid ontwaken, zal het van belang zijn de algemeene Geschiedenis der Volksziekten te raadplegen; deze namelijk leert ons, dat dergelijke zware en min goedaardige epidemien, niet zelden ja zelfs meermalen, gedurende één of meer achtereenvolgende jaren terugkomen, van welke herhalingen vele voorbeelden in de schriften der

Ge-

Geneeskundigen te vinden zijn. Dus heeft Sijdenham eene Epidemie van het jaar 1661 te Londen aangeteekend, welke ten derden male terug kwam, en eene andere in dezelfde Stad, van het jaar 1669, niet vóór 1672 geheel geëindigd.

Ook in ons Vaderland lezen wij van vele, waaronder besmettelijke, ziekten, die met het volgend zomersaisoen wederkeerden, ofschoon de voorbereidende oorzaak, bestaande in overstromingen of drooggemaakte landen niet herhaald was geworden; onder deze ziekten echter zijn er vele, bijzonder van de 14de tot de 17de eeuw, welke door gebrek aan Natuur- en Geneeskundige kennis gevoed en onderhouden werden; waarvan wij derhalve niet zullen gewagen, maar ons vergenoegen met de ziekten aan te halen uit de laatst voorgaande eeuw; van welke eene in 1763 en 64, en daarna van het begin des jaars 1773 tot 75, de Stad Gouda en omliggende Dorpen verwoest heeft. Eene epidemie van Keel-ontsteking met versterving, in 1769 te Utrecht, hield met dit eene jaar niet op; en eene gelijke ziekte trof, in 1778 en het daarop volgende jaar, de Stad Rotterdam. (*)

Maar

(*) Vergel. F. W. Buchner, Verhand. over den invloed der Noord-Holl. droogmakerijen na 1608, op de gezondheid der ingezetenen, uitgegeven door het Provinc. Utrechts Genootschap, te Utrecht, 1826.

Maar ook de meer algemeene Epidemie van 1779 hervatte zich met heviger geweld in den volgenden zomer; en dit niet alleen, maar ging ook in vijf jaren geheel Gelderland door, met zoo weinig verminderde hevigheid, dat bij den laatsten aanval die Provincie alleen, in den tijd van vier maanden, 4000 inwoners verloren heeft. (*)

En dit zal niet vreemd schijnen, wanneer men in aanmerking neemt dat de naaste oorzaak der epidemien, in ons geval de overmatige hitte, gemeenlijk niet op zich zelve staat, maar doorgaans het gevolg is van eene andere oorzaak, welke van natuur geheel en al onbekend, in uitwerking alleen openbaar wordt door den tijd en de wijze, waarop beide zich nu en dan vereenigen. Zoo scheen de ziekte van 1779 en volgende jaren in verband te staan met de Aardbeving, door welke bijna gelijktijdig Calabrie verwoest is; en aan zulke geweldige bewegingen heeft het ook in de laatste jaren, bijzonder in het Oosten, niet ontbroken, gelijk hiervan meer voorbeelden te vinden zijn in de geschiedenis der ziekten. Zoo veel ten minste is algemeen bekend, dat er een bijzondere zamenhang is tusschen de gestoorde orde in de ingewanden der aarde en de veranderingen van den damp

(*) Van Geuns, de heerschende Persloop enz. Voorrede bladz. 5.

dampkring; en het is zoodanig eene afwisselende onrust in de lucht, welke wij niet zelden zien overgaan tot eene duurzame en bestendige weersgesteldheid, met dat gevolg, dat en jaargetijden en ziekten eenige jaren achtereen op eenen vasten en gelijken voet stand houden.

Doch aan den anderen kant is het zeer moeilijk, indien niet onmogelijk, ten allen tijde te beoordeelen, wat en hoeveel de algemeene en onvermijdelijke gesteldheid van den dampkring tot het voortbrengen der ziekten uitwerkt, wat daarentegen onderscheidene oorzaken, welke door het menschelijk vermogen vermeden of weggenomen kunnen worden. Gelukkig derhalve indien wij, alleen door deze uit den weg te ruimen, de gezondheid terug brengen en duurzaam behouden, of zelfs het geweld eener volgende ziekte eenigzins beteugelen mogen. Want gelijk, na elke overstroming de dijken op nieuw voorzien en versterkt worden, en er geene verwoestingen door buskruid-uitbarsting gebeuren, welke niet door nieuwe, te voren minder in acht genomen of verzuimde, voorzorgen gevolgd worden; gelijk geen voorzigtig Huisvader nalaat zijne, door den bliksem eenmaal getroffen, woning met eenen afleider te beveiligen, ten einde hij, bij eene volgende geheele verwoesting, de straf niet drage van zijne vermetele nalatigheid; zoo zal er ook in onze Stad gewis niets achter blijven van het gene mogt kun-

kunnen toebrengen tot het vernieuwen dezer treurige gebeurtenis, en gewis niets nagelaten worden, waardoor bij elke, ook de eerstkomende, ziekte de beginselen kunnen tegengegaan en het gevaar verminderd worden. Hoe weinig immers beteekent de omkeering van eenig deel eener Stad, of eene verwoesting door brand, of de overstroming van eenige Landstreek, wanneer dezelve in vergelijking gebragt worden met het verlies van zoo veel menschen, en met zoo veel rampspoed en kommer, als in vele lange jaren ter naauwernood kunnen uitgewischt worden.



§ 15.

Over de Voorbehoedings- en Geneesmiddelen der Epidemie.

De ziekte gekend zijnde zijn ook de hulpmiddelen niet ver te zoeken. Want hoedanig ook het gevoelen der Geleerden zijn moge, aangaande de plaats en den oorsprong der smetstof binnen de Stad, is er toch wel geene reden om te denken, dat iemand hunner zulk eene aanmerkelijke ophooping van onzuivere stoffen voor de gezondheid niet nadeelig zal achten.

Reeds

Reeds voor meer dan 50 jaren, een tijdsbestek, waarin het menschelijk geslacht gewis tot meerdere rijpheid gekomen is, dan in de voorgaande geheele eeuw, heeft onze zeer vermaarde Hoogleeraar van Doeveren « de in deze Stad niet behoorlijk verzorgde goten en riolen en op de straten geworpene vuiligheden aangevoerd als eene oorzaak van kwaadaardige ziekten, en daarbij gevoegd de ledigheid van het geringere volk en de ziekten, welke hetzelfde door luiheid en onreinheid zich op den hals haalt” (*); tot het zuiveren echter van welken laatstgemelden, zedelijken modderpoel, de tijden van den Redenaar minder gunstig waren dan de tegenwoordige.

Hier wordt echter in geen deele gesproken van de eerlijke, der braven achting allezins waardige armoede; deze behoort men te ondersteunen en op te rigten en, wanneer zij door ziekte is aangetast, op algemeene kosten van een' goeden en menschlievenden Geneeskundigen te voorzien; dit wordt door de pligt van menschelijkheid en broederlijke liefde niet

ster-

(*) Akadem. Redevoer. over de gunstige gesteldheid van Groningen voor de gezondheid, af te leiden uit de Natuurl. Historie der Stad. Uit het Latijn vertaald en met eene verhandelende Voorrede uitgegeven door M. van Geuns, te Groningen 1771, bladz. 58.

sterker aangedrongen, dan door de zorg voor het algemeene welzijn: ten einde, door ééne ziekte, gepaard met de vermindering der middelen van bestaan, de vrucht van vele jaren spaarzaamheid niet verloren ga, of de zieke, ter bewaring van zijne bezitting, hoe klein dan ook, de zorg voor zijn leven en gezondheid geheel verwaarlooze.

Met eene gelijke menschlievendheid en met geene mindere zorg voor de algemeene veiligheid, maar op eene geheel andere wijze behooren zij behandeld te worden, welke, op kosten der vlijt en werkzaamheid van anderen, een leven leiden, nu eens ellendig, dan wederom ruim en overvloedig, maar altijd zorgeloos en onbedachtzaam; wier woningen zoo vele riolen zijn, door bijzonder noch openbaar gezag ooit te zuiveren. Dat van zoodanige menschen vele zich goed en behoorlijk leeren gedragen, zien wij uit de dagelijksche ondervinding, zoodra zij slechts hunne eigene handen gebruiken, maar bestuurd door het verstand van anderen; tot dat zij gewoon geworden zijn om in een werkzaam en Godsdienstig leven, in gezondheid van ligchaam en ziel en in de goede zorg voor hunne kinderen, hun geluk te vinden.

Welk bezwaar er derhalve nu nog kan overblijven in het aangrijpen van een hulpmiddel, waardoor in het openbaar en bijzonder welzijn

te

te gelijk voorzien wordt; of welk voordeel er gelegen zij in het bewaren van de ruwe overblijfselen der Middeleeuwen, waarin men zich bijzonder toelegde op het voeden en onderhouden van luiheid en ellende, hierin heb ik geen genoegzaam doorzigt.

Indien ik nog wilde gewagen van een ander geschenk, door de verkeerde en duistere Godsdienstige denkwijze van dien tijd ons nagelaten, het brengen namelijk der begaaafplaatsen binnen de Steden, en derhalve herhalen het gene van Mozes tijden af tot op den huidigen dag deswegens gezegd is, zoude dit niet anders zijn dan tijdverspillen; en dit zoo veel te meer, naar mate wij met meer vertrouwen hopen, dat het Bestuur van deze Stad, gelijk weleer in andere heilzame inrigtingen (*), zoo ook in het afschaffen van een gebruik, voor hetwelk niet

éé-

(*) Van dien aard zijn het oprigten eener School voor Vroedvrouwen; de vernieuwing der Romeinsche (Koninklijke) Wet over het niet begraven van Zwangere zonder behoorlijke voorzorg; het uitlooven van prijzen voor het behoud van Drenkelingen; en voor weinige jaren de, misschien boven allen heilzame, maatregel ter beteugeling van het verwoestend Venusgift; van welk besluit echter, nadat het gedurende eenige jaren de gewenschte vruchten gedragen en aan de verwachting beantwoord had, ons niets is overgebleven dan de bloote herinnering.

ééne gezonde rede te vinden is, vele onzer Vaderlandsche Steden zal voorgaan.

« Vele hulpmiddelen, » om nog eens de woorden van den Hoogleeraar van Doeveren te gebruiken, « zouden er tegen dit drukkend kwaad (te weten ziekte met armoede vereenigd) kunnen aangewend worden; maar geen met meer uitwerking, geen met meer nut tot heil der armoede, geen met meer eere voor deze Stad, geen met meer besparing van kosten, dan het oprigten van een algemeen Ziekenhuis, gelijk bijna alle Steden van Europa bezitten. » Want zeer waar is het, gelijk een weinig te voren gelezen wordt, dat in de woningen der armen, « het gebruik der geneesmiddelen zoo onzeker en ongeregeld is; dat het gebrek aan noodwendigheden ter genezing, aan dienstig voedsel, drank, deksel, vuur, zuivere en frissche lucht, zindelijkheid en dergelijke vereischten zoo groot is, en zoo groot daarbij meestijds de bezorgdheid en kommer van geest, dat het te verwonderen is, hoe er iemand der in zulke kamertjes en kelders ziekliggende armen tot volledige gezondheid hersteld worde. » (*) Indien derhalve de mensch eenigen pligt te betrachten heeft jegens gezonde armen, hoe veel te meer is hij dan niet verschuldigd aan die door ziekte ter nedergedrukt zijn!

Wan-

(*) ter aangeh. pl. bl. 65.

Wanneer echter iemand mogt twifelen aan het voordeel van eene meer gelukkige herstelling in een Ziekenhuis, dat hij dan de opgave vergelijkte bij § 12 aangeteekend; waarbij nog gevoegd mag worden, dat van die genen, welke in dit huis gestorven zijn, gewis niet één is omgekomen door gebrek aan het noodzakelijke, noch eenzaam en verlaten, noch uit verdriet in zijn ellendig en rampvol leven.

Het is daarom een bevel der menschelijkheid, dat er in elke Stad een Ziekenhuis zij, van genoegzame uitgebreidheid, hetwelk opensta voor Inwoners en Vreemdelingen, en zoodanig zij ingerigt dat, door het vergrooten van de ruimte en de vermeerdering van alle benoedigheden bij het eerste begin eener epidemie, eenige honderd zieken kunnen opgenomen worden, welke dan slechts weinig Geneeskundigen noodig hebben. Op deze wijze wordt er gezorgd voor elken lijder in het bijzonder, en tevens de besmetting, indien de ziekte van dien aard zijn mogt, door de afscheiding van zieken en gezonden het allerbest beteugeld.

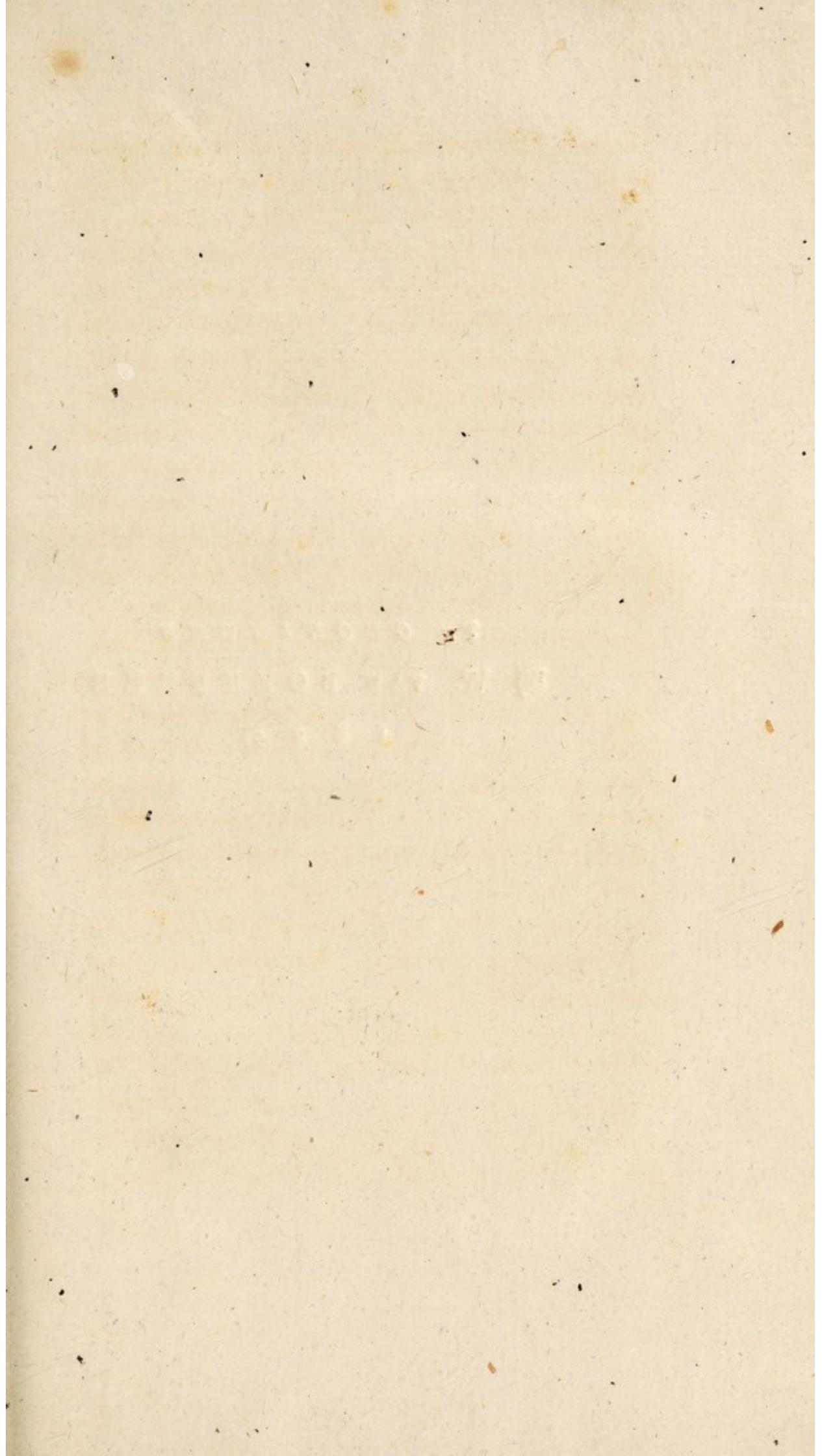
Het komt er echter zeer op aan dat, in de plaats van zulk eene gezondheids inrigting, geen Ziekenhuis worde daargesteld, hetwelk voor dit oogmerk niet ten vollen geschikt is; want hier vooral loopen de uitersten in één, zoodanig, dat een gesticht van dien aard, met al het gene daartoe behoort, op eene bekrompene

wijze of zonder overleg van Geneeskundigen ingerigt, in epidemische ziekten vooral, eer eene woonplaats des Doods dan der Gezondheid verdient genoemd te worden (§ 9). In de Steden van ons Land, bijzonder der Provincie Holland, zijn verscheidene goede Ziekenhuizen, als zoo vele getuigen van onzer Vaderen liefdadigheid; maar in lateren tijd hebben bijna alle Volken van Europa in dezen ons overtroffen. Sommige dier gebouwen blinken van goud en marmer; in andere, gelijk aan die van ons Vaderland, legt men er zich meer bijzonder op toe, om door de meest mogelijke zindelijkheid, door goede huisvesting, voedsel en Geneeskundige hulp, alleen voor het welzijn der zieken te zorgen. Maar van de Gestichten, welke ik zelve gezien heb, is er geen dat gelijk staat met het nieuwe Ziekenhuis te Hamburg, als zijnde ingerigt naar alle regelen van huisselijk gemak en van gezondheid, zoo dat er niets ontbreekt van al het gene den zieken nuttig zijn kan. Dit gesticht is zoo groot dat het 1100 Zieken opneemt, ieder van welke derhalve van de geheele bevolking, die op 110,000 geschat wordt, 00,1 deel uitmaakt. Wanneer men nu aanneemt dat, na het einde der ziekte, in de Stad Groningen 26,000 inwoners zullen overgebleven zijn; dan zoude ons Ziekenhuis, naar eene gelijke evenredigheid met dat van Hamburg ingerigt, eene ruimte

en overige benoedigheden moeten hebben, geschikt voor 260 zieken. Maar nadien deze Stad zulk eenen grooten toevloed van vreemdelingen niet heeft, noch waarschijnlijk met zulk eene, hoewel aanzienlijk groote, menigte van armen belast is, en welke wij tevens hopen dat door de wijze en zeer menschlievende voorzorg van onze Regering, gaande weg zal verminderen, zoo zal, voor de behoefte van deze Stad, een gebouw misschien voldoende zijn, waarin 100 zieken kunnen verzorgd worden: zoodanig echter dat, bij den aanvang van elke epidemie, het geheel terstond vervuld kan worden, en te gelijk in den kortsten tijd gereed zij, om een grooter getal in te nemen.

Niets is gemakkelijker, zal misschien iemand hierop aanmerken, dan zulke plannen voor te stellen, welke echter door hunne eigene zwaarte instorten, wanneer zij niet door eene volle schatkist ondersteund worden; en er zal in de daad wel niemand zijn, die niet ten vollen overtuigd is van het groot bezwaar eener zoo aanmerkelijke en uitgebreide vernieuwing, bijzonder na het doorstaan van eene zoo verwoestende en tevens kostbare ziekte. Maar nadien de beoordeeling van deze zaak aan anderen behoort, moet ik het werk zelf, benevens de wijze van hetzelfde in te rigten en te voltooijen, aan wijzeren raad overlaten. Het
vol-

volgende alleen zij mij vergund hier nog bij te voegen. Vooreerst, dat het belang van de hier opgegevene middelen ter voorbehoeding en herstelling, bij Geneeskundigen reeds voor lang bekend en beproefd, sedert de onlangs doorgestane rampen, eene zaak van algemeene ondervinding geworden is, en bij niemand meer in twijfel getrokken wordt. Ten anderen, dat hier de rede niet is van eenig werk, kostbaar door deszelfs pracht of luister; maar dat onze veiligheid, het leven van menschen en het hoogste goed van de geheele Burgerij hier op het spel staat: zaken derhalve, welke niet met geld te waardenen zijn. Eindelijk dat Groningen een voorbeeld heeft in de straks genoemde, door het Hanse-verbond weleer met haar vereenigde Stad; alwaar zulk een uitgebreid en kostbaar werk is daargesteld, niet als de vrucht van rust en kalmte, maar na het afpersen van zeer zware schattingen, met geweldige rooverij en vele kwellingen, in den laatsten oorlog geleden. Desniettemin heeft de Regering, het hierbij niet willende laten berusten, nog daarenboven de Stad luisterrijk versierd, en door groote ondernemingen voorzien in de genoegens zoo wel als in het nut van hare Inwoners.



TE GRONINGEN

Bij W. VAN BOEKEREN

1 8 2 7.